

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.46>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНОГО КОМЕРЦІЙНОГО АРБІТРАЖУ

Плотян Д.С.,

*аспірантка кафедри теорії та історії, держави та права**Навчально-наукового інституту права та психології**Національної академії внутрішніх справ України*

ORCID: 0009-0009-9610-136X

Плотян Д.С. Поняття та ознаки міжнародного комерційного арбітражу.

Стаття присвячена комплексному дослідженню поняття та ознак міжнародного комерційного арбітражу як одного з провідних механізмів вирішення спорів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. У роботі обґрунтовано, що міжнародний комерційний арбітраж посідає ключове місце у системі альтернативних способів захисту прав суб'єктів господарювання, оскільки дозволяє сторонам обирати склад арбітрів, застосовне право, місце й мову провадження, а також розраховувати на конфіденційність та остаточність рішень. На основі аналізу чинної нормативної бази України та наукових напрацювань провідних українських правознавців розкрито правову природу й сутність міжнародного комерційного арбітражу, наголошено на відсутності чіткого законодавчого визначення цього явища, що ускладнює правозастосовну практику та зумовлює різноманітність доктринальних підходів. Окрему увагу приділено положенням Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», якими визначено терміни «арбітраж» та «комерційний» і ключові характеристики розгляду спорів між суб'єктами, що перебувають у різних юрисдикціях. Проведено огляд підходів українських дослідників, які пропонують власні визначення арбітражу, підкреслюючи його договірну природу, автономність волі сторін, нейтральність, конфіденційність та обов'язковість рішень. На основі узагальнення наукових позицій запропоновано розглядати міжнародний комерційний арбітраж як нормативно визначений, договірний та альтернативний державним судам механізм вирішення спорів між іноземними сторонами комерційного договору за допомогою арбітрів, обраних цими ж сторонами. Виокремлено його основні ознаки: добровільність і автономність волі сторін; процесуальна гнучкість; незалежність від державної судової системи; можливість вибору застосовного права, місця та мови провадження; нейтральність і конфіденційність розгляду; обов'язковість та виконуваність арбітражних рішень. Підкреслено значення арбітражу як юрисдикційного компромісу, що балансує інтереси резидента і нерезидента, та доведено його роль як ефективного інструменту захисту прав учасників міжнародного комерційного обороту. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку правового регулювання для підвищення передбачуваності та ефективності арбітражного провадження в Україні.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж; третейський суд; зовнішньоекономічна діяльність; арбітражна угода; альтернативне вирішення спорів; конфіденційність; нейтральність; договірна природа; арбітражне рішення; автономія волі сторін.

Plotyan D.S. The concept and characteristics of international commercial arbitration.

The article presents a comprehensive study of the concept and characteristics of international commercial arbitration as one of the leading mechanisms for resolving disputes in the field of foreign economic activity. It substantiates that international commercial arbitration occupies a key position within the system of alternative means of protecting the rights of business entities, as it allows the parties to select arbitrators, choose the applicable law, determine the seat and language of proceedings, and rely on the confidentiality and finality of decisions. Based on an analysis of Ukraine's current legal framework and the scholarly works of leading Ukrainian jurists, the paper discloses the legal nature and essence of international commercial arbitration, emphasizing the absence of a clear statutory definition of this phenomenon, which complicates law-enforcement practice and gives rise to a variety of doctrinal approaches. Special attention is devoted to the provisions of the Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration", which define the terms "arbitration" and "commercial" and outline the key characteristics of dispute resolution between entities located in different jurisdictions. The article reviews the approaches of Ukrainian scholars who propose their own definitions of arbitration, highlighting its contractual nature, party autonomy, neutrality, confidentiality and the binding nature of awards. Based on the generalization of scholarly positions, it is proposed to consider international commercial arbitration as a legally defined, contractual and state-court-alternative mechanism for resolving disputes between foreign parties under a commercial contract by arbitrators chosen by the

parties themselves. Its principal features are identified as voluntary and autonomous party consent; procedural flexibility; independence from the state judicial system; the possibility to select the applicable law, seat and language of proceedings; neutrality and confidentiality of hearings; and the binding and enforceable nature of arbitral awards. The study underscores arbitration's significance as a jurisdictional compromise balancing the interests of residents and non-residents and demonstrates its role as an effective instrument for protecting the rights of participants in international commercial turnover. It concludes with the need for further development of the legal framework to enhance the predictability and efficiency of arbitral proceedings in Ukraine.

Key words: international commercial arbitration; arbitral tribunal; foreign economic activity; arbitration agreement; alternative dispute resolution; confidentiality; neutrality; contractual nature; arbitral award; party autonomy.

У сучасних умовах глобалізації світового економічного простору міжнародний комерційний арбітраж посідає провідне місце серед механізмів вирішення спорів, що виникають у сфері транснаціональної комерційної діяльності. Зростання обсягів зовнішньоекономічної практики, участь суб'єктів з різних юрисдикцій, а також потреба в оперативному й ефективному вирішенні конфліктів зумовили широку поширеність міжнародного арбітражу як альтернативи державному судочинству. Саме арбітраж дозволяє сторонам не лише самостійно визначати склад арбітрів, право, що застосовується, місце й мову провадження, а й розраховувати на конфіденційність та остаточність рішення.

Водночас попри активне функціонування міжнародного комерційного арбітражу, серед науковців продовжуються дискусії щодо його правової природи, а також ознак, які відрізняють арбітраж від інших форм вирішення спорів, що і зумовило обрання окресленої тематики. Зокрема, предметом наукових поглядів щодо міжнародного комерційного арбітражу є напрацювання **таких авторів** як: В.Н. Петрина, О.М. Макеева, Р.Р. Мудрик, К.С. Спиридонова, В.І. Нагнибіда, М.С. Дев'яткіна, В.А. Крайтор, О.П. Подцерковний, М.В. Григорчук, О.М. Головка, А.В. Олексієнко.

Метою цієї статті є дослідження поняття міжнародного комерційного арбітражу крізь призму сучасної правової доктрини, а також виявлення його ознак. Відповідно до поставленої мети, **завданнями** є: провести аналіз нормативної бази України щодо міжнародного комерційного арбітражу; дослідити позиції провідних українських науковців щодо сутності, правової природи та характерних ознак міжнародного комерційного арбітражу; сформулювати узагальнене визначення міжнародного комерційного арбітражу, що враховує як теоретичні засади, так і практичні особливості його функціонування.

Виклад основного матеріалу. Розгляд будь-якої правової категорії варто почати з аналізу етимології самого поняття, що на нашу думку буде доцільно розпочати із розгляду наявної нормативної бази щодо окресленого питання. Необхідно зауважити, що в українському законодавстві відсутнє чітке і однозначне визначення юридичної конструкції «міжнародний комерційний арбітраж».

Натомість, у статті 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» вказано, що «арбітраж» – це будь-який арбітраж (третейський суд) незалежно від того, чи утворюється він спеціально для розгляду окремої справи, чи здійснюється постійно діючою арбітражною установою; «третейський суд» – це одноособовий арбітр або колегія арбітрів; а термін «комерційний» тлумачиться широко і охоплює питання, що впливають з усіх відносин торгового характеру, – як договірних, так і недоговірних [1].

Хоча чинне законодавство не врегульовує питання щодо змістовного наповнення поняття «міжнародний комерційний арбітраж», однак із аналізу деяких його положень можна сформулювати особливості його діяльності. У преамбулі вищевказаного закону зазначено, що цей закон виходить з визнання корисності арбітражу (третейського суду) як методу, що широко застосовується для вирішення спорів, які виникають у сфері міжнародної торгівлі, і необхідності комплексного врегулювання міжнародного комерційного арбітражу в законодавчому порядку [1].

Окрім цього, ще однією особливістю є те, що до міжнародного комерційного арбітражу передаються спори, які виникають з договірних та інших цивільно-правових відносин при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, якщо хоча б одна зі сторін знаходиться за кордоном [1].

В.Н. Петрина слушно підкреслює, що для визначення порядку утворення та діяльності третейських судів в Україні спеціальним законом є саме Закон України «Про третейські суди» і, таким чином, за правилами вирішення колізій між нормами права норми саме цього закону мають застосовуватись при вирішенні питання чи можуть третейські суди розглядати міжнародні комерційні спори шляхом міжнародного комерційного арбітражу і, відповідно, чи є поняття «третейський суд» та поняття «міжнародний комерційний арбітраж» тотожними. [2, с. 167].

Відсутність законодавчого визначення поняття «міжнародний комерційний арбітраж» у національному праві ускладнює його тлумачення, створюючи таким чином підґрунтя для плюралізму наукових бачень.

З метою дослідження поняття «міжнародний комерційний арбітраж», на наше переконання, доцільним буде звернутися до наявних надбань українських науковців, які пропонують власні інтерпретації цього правового явища, спираючись на теоретичні засади та практичні особливості арбітражу.

Наприклад, визначення, яке пропонують О.М. Макеева, Р.Р. Мудрик, полягає в тому, що міжнародний комерційний арбітраж слід розуміти як будь-який арбітраж, незалежно від того, чи утворюється він для розгляду окремої справи (*ad hoc*) чи здійснюється постійно діючою арбітражною інституцією, метою якого є розгляд і вирішення міжнародного комерційного спору за чітко встановленою процедурою [3, с. 61–66].

Надане визначення характеризується тим, що охоплює ключові структурні та функціональні елементи конструкції міжнародного комерційного арбітражу. Зокрема, автори наголошують на організаційній багатоманітності арбітражу, вказуючи на такі види функціонування як *ad hoc* та постійно діючий арбітраж. Крім того, дослідники наголошують на процесуальних аспектах діяльності арбітражу – розгляд і вирішення спору по суті.

Таким чином, автори акцентують увагу на цільовій та процесуальній природі арбітражу. Разом із тим, подане визначення не містить згадки про такі важливі елементи конструкції міжнародного комерційного арбітражу, як його договірна юрисдикційна природа (угода сторін), можливість вибору права, що застосовується, мови провадження, а також відсутність формального зв'язку з державною судовою владою. На наше переконання, ці елементи є суттєвими для відмежування арбітражу від державного способу правосуддя. Окреслене вказує на функціональне призначення арбітражу як альтернативи державного правосуддя. При цьому необхідно також звернути увагу на тезу щодо «встановленої процедури», що так само вказує на процедурний аспект, оскільки у цьому прослідковується певний алгоритм дій.

Вартим до наукового сприйняття є позиція юриста практика К.С. Спиридонової, яка наголошує на тому, що міжнародний комерційний арбітраж є альтернативним способом вирішення комерційних спорів, що виникають між приватними особами, та щодо яких сторонам дозволяється укласти угоду про передачу такого спору не до державних судів, а до арбітражних установ [4, с. 156–164].

Запропонований підхід К.С. Спиридонової до розуміння міжнародного комерційного арбітражу базується на положенні про його альтернативну природу, визначаючи його як засіб вирішення спорів, що постає поза межами державної судової юрисдикції. Авторка також акцентує увагу на договірному характері арбітражу, підкреслюючи, що саме воля сторін – тобто укладення арбітражної угоди – є підставою для передачі спору на розгляд арбітражної інституції. Такий підхід повністю відповідає сучасному розумінню арбітражу в міжнародній доктрині та практиці. Однак, на наше переконання, це визначення, хоча й правильно вказує на ключові риси арбітражу (добровільність, автономність волі сторін, приватноправовий характер) однак, є дещо вузьким з точки зору повноти юридичної конструкції поняття. Зокрема, поза увагою залишилося питання процесуальних аспектів арбітражного провадження (наявність спеціального регламенту, можливість застосування *ex aequo et bono*, роль арбітрів як нейтральних третіх осіб), відсутність ознаки щодо міжнародності спору, а також щодо обов'язковості арбітражного рішення та його подальшого виконання.

Цікавим також видається позиція В.І. Нагнибіди, який вказує, що міжнародний комерційний арбітраж є ефективним інструментом захисту прав учасників міжнародного комерційного обороту. На переконання правознавця, його мета і завдання полягають у тому, щоб ефективно вирішити спір та на основі прийнятого рішення захистити порушені права сторін. Ціль, з якою арбітраж, як засіб юридичного захисту, обирався сторонами є захист їх порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та інтересів. Згідно з його підходом, арбітражний розгляд має на меті не лише вирішення спору, а й забезпечення реального захисту порушених прав через обґрунтоване і обов'язкове рішення, яке сприяє врегулюванню конфлікту та захисту інтересів сторін [5, с. 78–86].

М.С. Дев'яткіна характеризує міжнародний комерційний арбітраж як одну з найкращих альтернатив державним судам для вирішення спорів між сторонами з різних держав, оскільки в рамках міжнародного комерційного арбітражу сторони можуть обрати арбітрів, які будуть вирішувати їх спір, право, що застосовується до конкретних правовідносин і визначати місце, час та мову проведення арбітражного процесу [6, с. 7].

У свою чергу, В.А. Кройтор розглядає міжнародний арбітраж комплексно – і як процедуру, і як інституцію, що вирішує спори на основі взаємної згоди сторін. Автор зазначає, що міжнародний арбітраж – це один із найбільш ефективних засобів мирного вирішення міжнародних конфліктів. Під міжнародним комерційним арбітражем науковець визначає особливу процедуру розгляду і вре-

гулювання міжнародного спору, а також міжнародний орган, який створюється за взаємною згодою сторін для вирішення конкретного спору, суперечок визначеної категорії чи взагалі будь-якого протиріччя між сторонами, що домовляються, у випадку їх виникнення [7, с. 138–141].

Неможливо залишити без уваги напрацювання з обраної тематики за авторством О.П. Подцерковного, який стверджує, що арбітраж є своєрідним відображенням юрисдикційного компромісу між інтересами резидента та нерезидента, чого національна судова система, по природі, не може розглядати, будучи наближеною до однієї сторони – резидента у зовнішньоекономічному контракті [8, с. 670–673].

Науковець влучно акцентує увагу на тому, що арбітраж виконує роль юрисдикційного компромісу, що дозволяє врахувати інтереси сторін із різних правових систем. Зокрема, автором влучно наголошено на тому, що національна судова система потенційно може сприйматись як упереджена щодо «свого» резидента. При цьому арбітраж виступає як нейтральна платформа, що підсилює довіру сторін до процедури розгляду спору, мінімізуючи ризики юрисдикційної нерівності. Це твердження узгоджується з доктринальними підходами міжнародного арбітражного права, згідно з якими нейтральність арбітражу є однією з його базових переваг. Таким чином, О.П. Подцерковний поглиблює розуміння природи арбітражу як механізму, що забезпечує баланс інтересів у складних міждержавних господарських правовідносинах.

М.В. Григорчук, окрім зазначених вище аргументів, акцентує увагу на наявності договірних і процесуальних елементів функціонування арбітражу. Відтак, авторкою аргументується теза про те, що без договору, що забезпечує правовий каркас існування правовідносин, не буде процесу, а без чітко визначеної процедури – угоди не матимуть реальної сили. Це підтверджує синергетичну природу арбітражу, де взаємодія цих двох складових є запорукою досягнення справедливості та ефективності [9, с. 198–203].

Таким чином, можемо надати власне визначення міжнародному комерційному арбітражу, який на нашу думку, варто розглядати, як нормативно визначений механізм вирішення протиріч іноземними сторонами комерційного (торгівельного) договору за допомогою арбітрів, обраних цими ж суб'єктами для розгляду спору поза межами державного судочинства.

Ураховуючи зазначене, доцільним є виокремлення ознак міжнародного комерційного арбітражу, що розкриваються через запропоновані вище визначення та характеризують його функціональне призначення.

Наприклад, О.М. Головка зазначає, що міжнародний арбітраж характеризується нейтральністю, централізованим вирішенням суперечок, остаточністю рішення, конфіденційністю та економією часу. Науковець доречно вирізняє таку ознаку, як те, що спір вирішується за умови попередньої домовленості сторін у договорі [10, с. 73–79].

Водночас А.В. Олексієнко вказує на такі ознаки, як: спір вирішується третіми неупередженими особами (особою), арбітрами, які не є представниками сторін та/або судової влади відповідної держави; повноваження арбітрів впливають з угоди сторін; унаслідок укладання арбітражної угоди виключається компетенція державних судів у справі; спори, передані на розгляд арбітражу, можуть бути фактичного, правового або змішаного характеру; розгляд спору здійснюється на основі права і завершується винесенням арбітражного рішення, яке є остаточним і обов'язковим для сторін [11, с. 511–514].

Висновки. Отже, аналіз нормативної бази України щодо міжнародного комерційного арбітражу дозволяє зробити висновок про відсутність у національному законодавстві чіткого і однозначного визначення поняття «міжнародний комерційний арбітраж». На основі проведеного аналізу наукових напрацювань, варто виокремити й інші ознаки, зокрема: альтернативність державним судам, процесуальна гнучкість, договірна природа існування, нейтральність у прийнятті рішення та виконувальність. Сформулювати узагальнене визначення міжнародного комерційного арбітражу на нашу думку варто, як нормативно визначений механізм вирішення спорів іноземними сторонами комерційного (торгівельного) договору за допомогою арбітрів, обраних цими ж сторонами для розгляду спору поза рамками державного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24 лют. 1994 р. № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12> (дата звернення: 26.06.2025).
2. Петрина В.Н. Міжнародний комерційний арбітраж: понятійні проблеми в українському праві. *Наукові перспективи*. 2022. № 6(24). С. 164–168.
3. Макеєва О.М., Мудрик Р.Р. Міжнародний комерційний арбітраж: теоретико-правові аспекти. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету*. «Повітряне та космічне право». 2020. № 3. С. 61–66.

4. Спиридонова К.С. Арбітрабельність спорів: питання теорії та практики. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 156–164.
5. Нагнибіда В.І. Арбітраж як суб'єкт правозастосування при вирішенні міжнародних комерційних спорів. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 78–86.
6. Дев'яткіна М.С. Державні суди та міжнародний комерційний арбітраж: процесуальні форми контролю та сприяння (в контексті прийняття забезпечувальних заходів): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ, 2023. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-04/dis_%D0%94%D0%B5%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%D1%82%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%A1..pdf (дата звернення: 26.06.2025).
7. Кройтор В.А. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 138–141.
8. Подцерковний В.О. Про потреби врахування досвіду провідних західних юрисдикцій при забезпеченні арбітрабельності національної правової системи. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 2. С. 670–673. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdfa660d-93fb-4a2d-9483-6622a2e73287/content> (дата звернення: 26.06.2025).
9. Григорчук М.В. Теорія і практика міжнародного комерційного арбітражу щодо захисту прав підприємців. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 198–203.
10. Головка О.М., Друзь В.Д. Медіація чи арбітраж: правова дилема. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. № 2. С. 73–79.
11. Олексієнко А.В. Міжнародний комерційний арбітраж: сутність та переваги. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 511–514.